

AMASYA GENELGESİ VE DEMOKRASİ

Prof. Dr. Cem EROĞUL

Amasya Genelgesi'nin gönderilişinin 79. yıldönümündeyiz.** O gün doğan insanlar bugün, hâlâ yaşıyorlarsa, iyice yaşlanmışlardır. Ne var ki, aradan geçen bunca zamana karşın, Genelge hiç de eskimemiş görünmüyor. Bunun niye böyle olduğunu anlayabilmek için, şu iki konuyu açıklığa kavuşturmak gerekiyor: I. Gönderildiği sırada Genelge'nin anlamı neydi? II. Bugün için anlamı ne?

- I -

İlk soruya yanıt vermeden önce, Genelge'nin içeriğini özet olarak anımsatmakta yarar var. Sekiz maddelik genelge, başlıca iki bölümden oluşuyor. Birincisi, tanı [teşhis], ikincisi de çözüm. Tanı şu : Yurdun bütünlüğü ve ulusun bağımsızlığı tehlikedir. Resmi makamlar bu durum karşısında umarsızdır. Çözüm ise iki altbölümden oluşuyor. Birinci altbölüm, çözümün ilkesine ilişkin: Kurtuluşu ulusun kendisinden başkası sağlayamaz. İkinci altbölüm ise, ilkeyi gerçekleştirebilmek için uygulamada neler yapılması gerektiğini sıralıyor : a) Her livadan üç temsilci belirlenerek Sivas'ta ulusal bir kongre toplanacak, b) Bu kongreye, daha önce Erzurum'da toplanacak olan doğu illeri temsilcileri de katılacaklar; c) Mülki yönetim ve askeri komuta asla terkedilmeyecek; ç) Silahlı güç (asker ve cephane) özenle korunacak; d) Yeni işgal girişimlerine hep birlikte karşı konacak.

Açık ve gizli maddeleriyle Genelge'nin söyledikleri bunlar. Peki bu kısacık genelgeyi, oluşmakta olan devletin ilk **devrim bildirgesi** durumuna getiren özellik hangisidir? Bu, hiç kuşkusuz, hem tanıda, hem de çözümde yer alan **ulus** kavramıdır.

Ulus kavramını **kilit kavram** durumuna getiren ikili özellik, bunun, Osmanlı İmparatorluğu açısından tam bir yıkıcılık; oluşmakta olan yeni devlet açısından ise, **kurucu öge** anlamına gelmesidir. Başka bir deyişle, aynı kavram, birileri için ölüm, bir başkaları için ise doğum demektir. Ulus kavramının kilit kavram oluşunun nedeni de budur.

Bilindiği gibi, her devletin başlıca üç ögesi vardır : insan, toprak, egemenlik. Osmanlı Devleti'nin nüfus ögesi, çokulusludur. Böyle bir çerçevede, tek ulusun bağımsızlığından söz etmek, tam bir bölücülüktür. Ne var ki, o günlerde, ortada, Türk ulusundan başka bir ulus da kalmış değildir. İmparatorluklarda, toprak ögesi, "vatan" ise, doğrudan doğruya devletin silahlı gücünün yetkisi [otoritesi] ile tanımlanır. Vatan, Osmanlı askerinin ayak bastığı her yerdir. Asker yenildiğine göre, vatan da kalmamıştır. Belli bir biçimde tanımlanmış bir nüfusun toprağı olmadığı için, kurtarılması söz konusu değildir. Ancak yeniden fethedilebilir. Devletin meşru yönetim ögesinin dayanağı ise, Tanrı egemenliğidir. Bu egemenlik, tanım gereği, Osmanlı

ğulları tarafından kullanılır. Öyleyse, bu ögenin savunulması, hanedanın savunulmasıyla eşanlamlıdır. Hanedan ile yönetilenler arasında, tek ortak meşruiyet ilkesi İslam'dır. Sonuçta, hanedanın tek meşru zemini İslam ümmeti olabilir. Ne var ki, İslamiyet'in "kavm-i necip"i olan Araplar, Osmanlı yönetimine cephe almış durumdadırlar.

Görüldüğü gibi "ulus", Osmanlı Devleti için ölümcül bir kavramdır. Devletin ne insan, ne toprak, ne de egemenlik boyutuyla bağdaşmaktadır. Aksine, hepsine ters düşmektedir. Burası doğru. Ancak, şurası da doğrudur ki, Osmanlı Devleti, artık, kendi meşruiyet çerçevesi içinde kendini sürdürme olanağını yitirmiştir. Nüfus temeli yoktur; sınırları belli olan bir vatani kalmamıştır; yönetilenlerin üzerindeki yetkisinin dayanağı olacak meşruiyet ilkesi uçup gitmiştir. Kısacası, Osmanlı İmparatorluğu kâğıt üzerinde, ya da resmen vardır; ancak gerçekte yoktur. Yeniden kurulması da olanaksızdır. Öyleyse, ya devletin bütün öğeleriyle dağılıp gitmesi ; ya da, başka bir meşruiyet ilkesine dayanan yeni bir devletin kurulması söz konusudur. Üçünü bir şık yoktur. Seçim, yok olma ile, yeni bir temele dayanan yeni bir devlet kurma arasındadır.

İşte Amasya Genelgesi'nin büyüklüğü, bu durumu görmesi ve yeni çözümü açıkça ortaya koymasıdır : **ulusal devlet**. Bunu bir kez belirledikten sonra, yeni devletin öğelerine ilişkin çözüm, çorap söküğü gibi gelir :

A. Yeni devletin nüfus ögesi ulustur. Ulusu belirleyen şey, ne yalnızca ırk, ne yalnızca soy, ne yalnızca dil, ne de yalnızca din birliğidir. Ulusu ulus yapan şey, ortak bir yazgıyı birlikte göğüsleme istencidir [iradesidir]. Bu istenç, daha Mustafa Kemal Samsun'a çıkmadan aylarca önce, açıkça ortaya konmuştu. Edirne'den Erzurum'a, İzmir'den, Trabzon'a, parçalanma tehlikesi olan her yerde müdafaa-i hukuk cemiyetleri kurulmuş, bir-

çok kongre toplanmış, bir sürü gösteri düzenlenmiş (örneğin, 23 Mayıs 1919'da yapılan Sultanahmet Mitingi), dahası. Güney Doğu'da, yer yer Ege'de ve Doğu Karadeniz'de olduğu gibi, halk kendini savunmak için silaha sarılmıştır. Amasya Genelgesi, işte bu yeni gerçeği gören, bunu gerçek anlamıyla algılayan ilk resmi belgedir.

B. Yeni devletin toprak ögesini belirleyen de ulustur. Vatan, artık devletin çizmesinin çiğnediği yer olarak tanımlanamaz. Vatan, ulusun üstünde yaşadığı topraktır; onun doğal yurdudur. Onun içindir ki, yurt işgal edilse bile, sınırları bellidir. Dolayısıyla, "kurtarılması" söz konusu olabilir. Genelge, yurt bütünlüğü tehlikeye girmiştir derken, işte bu gerçeğe dayanıyor. Anadolu'nun yitimi, herhangi bir Balkan toprağının ya da Arap ülkesinin yitimine benzemez. Kaplumbağanın evini parçalarsanız, kendisi de ölür. Bir ulusun yurdunu bölerseniz, o ulus için ölümcül bir tehlike yaratmış olursunuz.

C. Bilindiği gibi, devletin üçüncü kurucu ögesi, devlet yetkisinin dayandığı meşruiyet ilkesidir. İmparatorluğun meşruiyet ilkesi Tanrı egemenliği idi. Ulusal devletinki, ancak ulusal egemenlik olabilir. Amasya Genelgesi, tarihimizde bunu ilk kez saptayan resmi belgedir. Bugün bizi hâlâ heyecanlandırmasının esas nedeni budur. Üçüncü maddenin şu inanılmaz yalınlığına ve yoğunluğuna bakın: "Milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." Bu, tarihin yeni çocuğunun, yeni Türk Devleti'nin ilk resmidir. Nasıl heyecanlanmalıyım?

Genelge çözümün **ilkesini** böylece saptadıktan sonra, uygulamanın ayrıntıları, ilkenin neredeyse "doğal" sonucu. Ulus, somutta, milyonlarca insandır. Halktır. Bunların ortak sesini, ortak istencini ortaya çıkarmanın tek yolu, kendi gerçek temsilcilerinin bir araya geleceği kurullar oluşturmaktır. Türk tarihinde bu kurullar türlü adlar taşımışlardır: Kurultay, Kongre, Şura, Meclis, Kamutay. Hepsini

(*) A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi.

(**) Bu metin, geçen yıl, yani genelgenin 78. yıldönümünde, Amasya'da Valiliğinin düzenlediği bir toplantıda sunulmuştur.

nin ortak özelliği, yönetilenlerin yönetici olmasına araçlık etmeleridir. 1918'in sonundan başlayarak 1919'un sonuna dek, Anadolu'da halk temsilcisi kurullarının adı, "Kongre"dir. 1920'nin başından itibaren de "Meclis" olacaktır.

Görüldüğü gibi, ulusal egemenliği yaşama geçirmenin tek gerçek yolu **demokrasidir**. Ulusun istenci ancak somut halk tarafından oluşturulabilirse, halk da kendini ancak temsilcilerini seçerek ortaya koyabiliyorsa, ulusal egemenliğin doğal sonucu demokrasi olur. Amasya Genelgesi'nin o gün için ne anlama geldiğini saptarken, işte bu önemli gerçeği de gözden kaçırmamak gerekir : Genelge, yeni Türk tarihinin ilk demokrasi bildirgesidir.

- II -

Şimdi, Amasya Genelgesi'nin bugün için ne anlam taşıdığı konusuna geliyorum. Bu, yalnızca, bugün bizi hâlâ heyecanlandıran tozlu bir tarih belgesi, ulusumuzun, yüreğimizin üstünde taşıdığımız ilk bebeklik resmi midir? Yoksa, böyle olmanın yanı sıra, bugün ve gelecekte bize yol gösterecek bir çözümleme [tahlil] örneği midir?

Amasya Genelgesi, 1919 yılının Mayıs - Haziran aylarında, büyük bir devlet adamının, Mustafa Kemal'in yaptığı bir çözümlemenin ürünüdür. Hiç kuşkusuz bu, somut bir durumun çözümlenmesidir. Bunu, bugünün ya da yarının somut durumuna uygulamak istiyorsak, herşeyden önce, bu çözümlemeyi, içinde doğduğu koşullar ışığında anlamaya çalışmalıyız.

Genelge'nin, ilerisi için ışık tutucu olan en temel kavramının ulus olduğu yukarıda belirtildi. Ulusal egemenlik, ulus kavramının doğal sonucu. Demokrasi de, ulusal egemenlik kavramıyla doğrudan ilişkili. Ancak, bu nasıl bir ilişki? İşte bunu anlamak için, o günün koşullarına bakmak gerek.

Herşeyden önce şuna işaret edelim ki, ulusal egemenliğin demokratik yollarla ortaya konması,

hiç değilse kuramsal [teorik] olarak, kaçınılmaz değildir. Ancak bu, Mustafa Kemal'in yeğlemidir [tercihidir]. Yoksa, pekâlâ, bir kahramanın ortaya çıkıp "Ey Millet, düş peşime!" diyerek ulus egemenliğini somutlaştırması düşünülebilir. Üstelik, Mustafa Kemal'in, 19 Haziran 1919'da Amasya'dan Edirne'ye, Cafer Tayyar Bey'e gönderdiği telgraftaki şu sözlere bakarak, onun da öyle düşündüğünü sananlar çıkabilir : "Gaye istiklâlin istihsaline kadar tamamiyle milletle birlikte, fedakârane çalışacağıma mukaddesatım namına yemin ettim. Artık benim için Anadolu'dan hiçbir yere gitmemek katidir" [s. 20].***. Bu satırları okuyan biri, çok rahat bir şekilde, "Ben ve Millet!" diyerek kendini ulusla aynı düzeyde gören bir "kahraman"m ortaya atıldığı izlenimini edinebilir.

Ne var ki, bu sözleri söylediği günlerde Mustafa Kemal'in en önemli derdi, ulusun kendi sesini ortaya koyabilecek ulusal bir kongrenin toplanmasını sağlamaktır. Yoksa, ulusun yerine konuşmak değildir. Amasya Genelgesi'nin üzerinden daha bir ay geçmeden kendisine gönderilen bir telgraf dolayısıyla Mustafa Kemal'in gösterdiği tepkiden, işte tam o günlerde halk çobanlığına soyunanlara karşı nasıl bir tiksinti duyduğunu açıkça anlayabiliyoruz. Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, 20 Temmuz 1919'da, Samsun'dan Erzurum'a çektiği telgrafta, Mustafa Kemal'e padişaha karşı ayaklanmayı öneriyor ve boyun kırmaya alışık olan ulusun peşlerinden nasılsa geleceğini söylüyor. **Nutuk**'ta Mustafa Kemal bu sözleri yeniden ele alıp çok ağır bir biçimde eleştiriyor. Değerlendirmesi şöyle : "Efendiler, tarih, 'ananevi boyun kırmaktan müteessir olmyan millet, biz yürüyelim, arkamızdan gelsin!' [Hamit Bey'in sözleri] fikir ve içtihadında bulunanların duçar oldukları âkibetler ve ukubetlerle [cezalarla] doludur. İdare adamlarının, bilhassa millet adamlarının böyle sakim [sakat] ve merdut [reddolunmuş] zihniyetlere asla kapılmamaları lâzımdır" [s. 56].

Bu alıntıda, özellikle, **millet adamı** sözüne dikkatinizi çekmek isterim. Nasıl bir adam bu? Bunun, eline hazır çözümleri alıp ulusun önüne düşen bir

adam olmadığını biliyoruz. Bunu şimdi gördük. Ancak, bunun tersi de hiç doğru değil. Bu adam, özellikle yaşamsal konularda, yan gelip ulusun kararını vermesini beklemeyi, ancak ondan sonra bu kararı uygulamayı, usunun kenarından bile geçirmiyor. Millet adamının gözünde, kararı elbette ulus verecek, ancak ulusun bu kararı vermesinin koşulları da özenle hazırlanacak.

O günlerin somut olaylarına bakarsak, bu anlayışı son derece açık bir biçimde görürüz. Ortada kesinlikle bir halk dalkavukluğu, "çoğunluk ne istiyorsa öyle olsun", "halkın sesi, hakkın sesi" gibi bir anlayış yoktur. Peki ne vardır? Olaylardan yararlanarak halkı bilinçlendirmek ve böylece, alacağı kararın bilinçli, "doğru" bir karar olmasını sağlamak. **Nutuk**'ta Mustafa Kemal, bu yaklaşımını şu sözlerle ortaya koyuyor: "Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayı [olaylar] ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını [düşüncelerini] ihzar eylemek ve kademe kademe yürüterek hedefe vâsıl olmaya [ulaşmaya] çalışmak lâzım geliyordu" [s. 14-15]. Bu alıntıda, özellikle "milletin efkârını ihzar eylemek" sözüne dikkat çekmek istiyorum. Bilindiği gibi, "ihzar"ın iki anlamı vardır: hem "hazır etme", hem de "huzura getirme". Burada, bu iki anlam birlikte bulunuyor. Millet adamının görevi, olaylardan yararlanarak, halkın görüşlerini pişirmek ve böylece olgunlaşmış görüşlerin duyurulmasını sağlamak.

Mustafa Kemal'in "millet adamı", çıkar kavgalarını görmeyen, sınıf savaşımına gözünü kapayarak "bütün halkı kucaklayan" soyut bir demokrat değil kesinlikle. Tam aksine. O, her zaman **bir tarafın adamı**, bugünkü deyişle bir "parti adamı". O günlerdeki partisi, müdafaa-i hukuk cemiyetleri. Sözünu geçirebildiği bütün askeri ve mülki erkânı, bu uğurda hiç duraksamadan nasıl seferber ettiği, 7 Temmuz 1919 günü [yani askerlikten ayrılmadan bir gün önce] Erzurum'dan yaptığı "umumi tebliğat"ta [genel duyuruda] açıkça görülüyor. Altı

maddelik bu duyurunun, özellikle dördüncü ve beşinci maddeleri çok ilginçtir. Onun için bunları burada anımsatmak isterim : "4- Amâl [emelleri] ve gayesi istiklâli millînin teminine mâtuf [yönelik] olan Müdafaa-i Hukuku Millîye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ve teşebbüsünün zayıf ve inihilâne [yıkılmasına] bâdi [neden] olacak herhangi bir tesir ve müdahaleyi ordu, katiyen menedecektir. 5- Devlet ve milletin temini istiklâli gayesinde, bilcümle memurini mülkiyeyi devlet, Müdafaa-i Hukuku Millîye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin ordu gibi meşru müzahiridir [yardımcısıdır]." [s. 50].

Bu sözlerde, şu gerçeği apaçık görüyoruz: Ulusal istencin oluşmasında, ordu da, yönetim de, tarafsız değildir. Ancak, ne ordu, ne de yönetim, ulusun yerine geçmeye kalkışmıyorlar. Ya peki ne yapıyorlar? Bütün ağırlıklarını, ulusun içinden doğan bir örgütlenmenin [bugünkü dille bunlara "demokratik yığın örgütleri" diyebiliriz] arkasına koyuyorlar.

Son söz olarak, sanırım şunları söylemek doğru olur : Amasya Genelgesi'nden beri koşullar elbette çok değişmiştir. Ancak, ulusal istenç, yönetim, ordu ilişkileri, dolayısıyla da demokrasi anlayışı bakımından, Genelge'den ve onu hazırlayan Mustafa Kemal'in o günlerdeki tutumundan çıkarılacak dersler vardır. Sözlerime bunları madde madde sıralamaya çalışarak son vereceğim:

1. Ulusal istenç, belli bir zamanda halk içinde ortaya çıkan birtakım akımların, örgütlenmelerin ancak **bir bölümüne** denk düşer. Ulusal istenç, birbiriyle bağdaşması olanaksız görüşlerin içinde eritildiği bir pota, bir "orta yol", bir yapay oydaşma değildir. Ulusal istenç, halk içinde belli bir **tarafın** istenciyle özdeşdir. Ulusal istenç taraflıdır, "partizan"dır.

2. Yönetim ile ordu, özellikle tüm toplumu ilgilendiren işlerde hiçbir zaman **tarafsız değillerdir**. Öyle olmalarına olanak yoktur. Hiçbir zaman, hiçbir yerde böyle bir tarafsızlık olmamıştır. Dolayısıyla, bunların tarafsız olmasını isteyenler, ya saflıklarından böyle söylemektedirler, ya da bu güçlerin gerçekte kendilerinden yana olmasını istediklerinden bir kandırmacaya girişmektedirler.

3. Yönetim ile ordu, "ulusal" niteliğine uygun davranacaklarsa özellikle ulusun yaşamının söz konusu olduğu durumlarda, ulusal istençle özdeşleşen, halkın gerçek çıkarlarını koruyan örgütleri doğru tanıyıp onlardan yana ağırlık koymak zorundadırlar. [Bugün için bu örgütler, **işçi ve emekçi yığınların demokratik örgütleri**dir.] Bunu yapamadıkları ölçüde, ulusallıklarını yitirirler.

4. Ancak, yönetim ile ordu kendilerini ulusun yerine koymaya kalkıştırlarsa [darbecilik yaparlarsa], ulusa hizmet bir yana, ulusal istencin **oluşumunu engellemiş** olurlar.

5. Öyleyse, yönetim ile ordu yönünden ulus egemenliğinin gerçekleşmesini sağlamanın **tek yolu**, halk içinde ulus istencini dile getirenlerin tarafını tutmak, ancak bunu yaparken yalnızca demokratik araçları kullanmaktır. [Elbette, bu söylenenler, ulusal istence düşman güçler demokrasi dışına çıkmadığı sürece geçerlidir. Yoksa, demokrasi dışı bir ortama girilmişse, hiç kuşku yok ki, ulusal egemenliği gerçekleştirmek için yapılacak tek şey, demokratik yığın örgütleriyle birleşerek ulusal istenç düşmanlarını **tepelemektir**.]